

”Jotakin uutta, jotakin vanhaa, jotakin lainattua”

Simo Heininen

Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.): Suomen kulttuurihistoria 1. Täivas ja maa. Helsinki: Tammi 2002. 456 s.

Edellinen Suomen kulttuurihistoria ilmestyi Päiviö Tommilan toimittamana kolmiosaisena laitoksena 1979–1982. Se kantaa aikansa ja hieman edeltävänsikin ajan leimaa. Painopiste siinä on uusimmassa ajassa; keskiaika on käsitelty loppuun ensimmäisen osan sivulla 45 ja hyödyn aikakauden päästään sivulla 191. Yliopistollisena kurssikirjana käytetty teos on painoasultaan hieman ankea, teksti on tiheää, marginaalit kapeat ja mustavalkoiset kuvat on säästäväisyssyistä taitettu omille aukeamilleen. Sisällöltään varsin hyvätasoinen teos on jo ehtinyt sen verran vanhentua, että uusi yritys on paikallaan.

Uuden viisiosaiseksi kaavailun kulttuurihistorian päätoimittaja Laura Kolbe on päivännyt esipuheensa 30. marraskuuta 2001. Kustantaja kertoo puolestaan tammikuussa 2002 päivätyissä alkusanoissaan Tammen uuden kulttuurihistorian kasvavan viisiosaiseksi. Sitä on alettu suunnitella keväällä 1998, ja sen ”toimituskunta ja kirjoittajat edustavat tämän hetken suomalaisen kulttuurin- ja historian tutkimuksen parhaimmistoa”. Kustantajan mainoslause ei vielä herätä epäilystä käsillä olevan kirjan tasosta, mutta sen tekee kustantajan mainitsema aikataulu. Teos on pantu kokoon nopeasti. Se säästää toimitustyötä ja rahaa, mutta se panee helposti tinkimään laadusta.

Laadusta ei kuitenkaan ole tingitty ulkoasussa. Graafinen suunnittelu ja taitto ovat onnistuneet hyvin. Juuri tällä kohden teos eroaa edukseen edeltäjästään. Värikuvia on runsaasti, ja kuvat ovat – muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta – hyvin valittuja, kartat valaisevia.

Kieli on lähes kauttaaltaan yleistajuista normaaliproosaa. Joku sammakko on tietysti jäänyt (esim. s. 133: ”Kuvat toimivat ainoastaan hartaus-toiminnan välikappaleina”), ja paikoin teksti on löysää ja toistaa itseään (esim. s. 238–239). Nimien kirjoittamisessa on ensimmäisen niteen toisen toimittajan, Tuomas M. S. Lehtosen mukaan ”taiteiltu historiallisen oikeellisuuden ja nykyään vakiintuneiden tapojen välillä”. Muuta tuskin voi tehdä, mutta joissakin tapauksissa tulos ei ole paras mahdollinen (esim. s. 238: ”Tukholman Storkyrkassa”).

Painovirheitä ei ole tavallista enempää. Alkuperäisasussa lainattuihin vanhoihin teksteihin (Agricola, Finno, Sorolainen etc.) niitä on tullut roppakaupalla; esimerkiksi Agricolalla paavin uskosta on tullut papin usko (s. 244), kun taas toimittajan Sorolaisen tekstiin lisäämät turhat sanat tekevät sen käsittämättömäksi (s. 391). Yhtä harmillinen on Pentti Laasoselta poimittuun Rothovius-sitaattiin tullut virhe: Kun piispa kehottaa seuraamaan Jumalan totista tietä, on painovirhepoholainen tehnyt siitä toisen tien (s. 327).

Palapelin edut ja haitat

Kirjoittajat ovat voineet ponnistaa paremmalta pohjalta kuin yli 20 vuoden takainen kulttuurihistoria. Sen jälkeen on ilmestynyt runsaasti kattavia yleisteoksia kuten Suomen taloushistoria, suomen- ja ruotsinkieliset kirjallisuushistoriat, kaksi laajaa ja yksi suppea kirkkohistoria, Helsingin yliopiston historia puhumattakaan runsaasta Ruotsin vallan aikaa käsittelevistä erityistutkimuksista.

Kirjoittajia uudessa kulttuurihistoriassa on 23, ja teksti jakautuu kaikkiaan 76 osaan, joista jotkut on sijoitettu toisten keskelle eri kirjasinlajeilla painettuina laatikkoina. Teoksen toimittajat ovat kirjoittaneet yli puolet erillisistä osioista, Lehtonen 21 ja Timo Joutsivuo 19, kun taas useimmille asiantuntijoille on jäänyt ainoastaan yksi osio. Ratkaisu on sikäli perusteltu, että se antaa asiantuntijoiden kirjoittaa omista erikoisaloistaan. Nämä alat on ymmärrettävästi valittu paljolti sen mukaan, mistä teemoista yleensä asiantuntijoita on ollut saatavilla – ja keitä on haluttu käyttää. Valikoimaa voi aina kritisoida, mutta tämä ratkaisu muodostaa kyllä laajan ja monitahoisen kokonaisuuden. Teoksen paras anti on juuri näissä asiantuntijoiden artikkeleissa.

Kokoomateoksen haittana on se, että palapeliin tulee varsin monta palaa ja että ne menevät osaksi päällekkäin. Tämä olisi voitu välttää paremmalla toimitustyöllä. Nyt esimerkiksi Markus Hiekkasen esitys kristinuskon tulosta Suomeen saa peräänsä Lehtosen samaa asiaa koskevan esityksen, jonka puolestaan pilkkoo kaksi laatikkoa Henrikistä ja Tuomaasta. Päivi Salmes-

vuoren artikkelin Birgitasta taas katkaisee laatikko Hemmingin kirjalahjoituksesta, ja Joutsivuon kuuden sivun pituisen esityksen 1500-luvun loppupuolen uskontopolitiikasta lopettaa Lehtosen sivun mittainen saman asian päätökseen vievä teksti. Muutakin päällekkäisyyttä on tarjolla. Niinpä sääty-yhteiskunnan rakenne esitellään useammassa kohdassa.

Suurimmasta osasta tekstiä vastaavat siis Lehtonen ja Joutsivuo. Asetelma on sikäli erikoinen, että kun muut kirjoittajat ovat (paria poikkeusta lukuun ottamatta) nimen omaan Suomen historian eksperttejä, kumpikaan pääkirjoittajista ei sitä ole.

Medievisti Lehtonen on voinut käyttää vanhoja tekstejä, mutta uskonpuhdistuskaudella ote alkaa lipsua. Joutsivuo on lukenut läksynsä hyvin, mutta ei aina ole ymmärtänyt lukemaansa.

Käytettyä tavaraa leikkaa-liimaperiaatteella?

Lehtosen tekstiä lukeva saa pian *déjà-vu*-elämyksen: tämän olen nähnyt ennenkin. Se joka on lukenut molempia tuoreita Suomen kirjallisuuden historioita, tapaa tuttua tekstiä esimerkiksi piispa Henrikistä, Jöns Buddesta ja *Piae Cantiones*-kokoelmasta. Monin paikoin – esimerkiksi juuri Jöns Budden kohdalla – kulttuurihistoria toistaa sana sanalta sen, mitä Jöns Buddesta on kirjoitettu kolme vuotta aikaisemmin suomeksi ja ruotsiksi. Agricolaa koskevassa kappaleessa Lehtonen hyödyntää samoin lähes sanatarkasti ruotsinkieliseen kirjallisuushistoriaan laatimansa esityksen. *Piae Cantiones*-teoksen kohdalla hän voi tukeutua paitsi molempiin kirjallisuushistorioihin kirjoittamiinsa teksteihin myös laajempaan, viitteillä varustettuun artikkeliinsa kokoelmassa *Hopeamarkkojen evankeliumi* (2001).

Tällainen vanhan tekstin ylöslämmitys on täysin normaali ja hyväksi havaittu käytäntö, jota useimmat huonosti palkatut tietokirjailijat noudattavat. Se näyttää olevan myös suurten kustannustalojen hyväksymä – ehkä niiden ei tarvitse maksaa käytetystä tavarasta samaa hintaa kuin uudesta. Sen sijaan voisi toivoa, että tuorein versio olisi – jos mahdollista – parempi kuin aikaisemmat. Tässä uusin eli kulttuurihistorian versio jättää toivomisen varaa. Lapsukseksi voi laskea sen, että kansallispyhimyksen kuolinpäivä on siirtynyt parilla päivällä (s. 90), mutta ei mielellään enää sitä, että Agricolan kuolinpaikka on siirtynyt Viipurin läheltä (nära Viborg), jossa se oli vielä kirjallisuushistoriassa itse Viipuriin (s.

247; reformaatiota koskevaan jaksoon on lisäksi kasautunut huomattava määrä muitakin asiavirheitä). Lehtosen *Piae Cantiones*-teoksen neljäs eli toistaiseksi viimeinen esittely on huolimattomasti toimitettu, esimerkiksi s. 282 esitetyt teoksen toisen painoksen julkaisijat on sotkettu; oikeat tiedot ovat edellisessä, *Hopeamarkkojen evankeliumi*-kokoelman versiossa.

Useimmat tieteellistä ja yleistajuista tietokirjatekstiä laatineet näkevät ajan mittaan, kuinka heidän kirjoittamaansa viedään kuin pässiä narusta myös muiden käyttöön. He ovat epäilemättä tyytyväisiä siihen, että heidän sanottavansa leviää myös toisella – joskus varsin nimekkäänkin kulttuuripersoonan – lähettäjännimellä.

Samoin kuin Lehtosen osuudessa myös teoksen loppupuolella toimitustyö on siellä täällä vääristänyt alkuperäisen tekstin merkityksen. Yksi esimerkki monista on kuvateksti s. 292. Sen pohjatekstinä on *Suomen kirjallisuushistoria*:

”Rooman antiikin ajoista kukko on symboloinut valppautta, ja myöhemmin se on saanut myös Raamatun eri kohtiin ja pyhimystaruihin perustuvan kristillisen symbolimerkityksen.”

Kulttuurihistoria on muokannut kohdan seuraavaan asuun:

”Kukko on Rooman antiikin ajoista symboloinut valppautta ja myöhemmin se liitettiin myös joihinkin Raamatun kohtiin ja pyhimystaruihin.”

Maan tapana tuntuu olevan sekä suorien sitaattien että hieman muotoiltujen lainausten käyttö siten, että lainattu teos kyllä mainitaan kirjallisuusluettelossa monien muiden joukossa, mutta lukija ei saa tietoa, mistä teoksesta lainaus on peräisin. Kun tällainen leikkaaminen ja liimaaminen sopii Juppiterille ja Junolle, se sopii luonnollisesti myös pienemmille tekijöille.

Itselleni tuli myös Joutsivuon osuutta lukiesani *déjà-vu*-elämys: tämänhän olen itse kirjoittanut – tosin paremmin. Niinpä esimerkiksi s. 418 teksti on osin peräisin *Suomen kirkkohistoriaan* kirjoittamastani osuudesta, mutta siinä on myös jostain muusta lähteestä ilmeisesti väärinymmärrettyjä arvioita pietismin luonteesta ja sen suhteesta samoin väärinymmärrettyyn ”alkuluterilaisuuteen”. Yleensä Joutsivuo ei suoraan leikkaa ja liimaa. Poikkeuksen tekevät suomeksi käännetyt lähdetekstien lainaukset; näihin on joissakin tapauksissa korrektisti merkitty suomentajan nimi (esim. s. 352, *Klinge*, s. 363, *Leikola*, s. 373, *Kajanto*, s. 376, *Pitkäranta*), mutta Laasoselta otettu Rotho-

vius-sitaatti on ilman suomentajan nimeä, samoin minulta poimittu Gezelius-lainaus (s. 392.). Tämäkin on vielä täysin korrektia, mutta ei ehkä se, että suomentajan nimi on mainittu myös toisessa kääntämässäni Gezelius-sitaatissa, joka on edellisen tavoin otettu *Suomen kirkkohistoriasta*. Tämän alle Joutsivuo on merkinnyt (s. 395): ”Suomentanut: Timo Joutsivuo”.

Tulkintoja

Eräisiin Lehtosen tulkintoihin on jo kiinnitetty huomiota. Teoksen *Kanavassa* (2002, 392-395) arvostellut Kustaa H. J. Vilkkuna on kritisoinut outoa ristiretkien tulkintaa. Lehtonen kiistää ristiretken statuksen sekä Hämeen että Karjalan retkiltä varsin epämääräisin sanakäntein. Edellinen ”saattoi jo aikalaisten mielestä olla ristiretki”, jälkimmäisestä taas piispan mukana olo ja Eerikinkronikka ”antavat aiheen ajatella, että retki ymmärrettiin todella jossain määrin ristiretkeksi”. Epämääräisyys jatkuu, kun Lehtonen toteaa, että ”on epäselvää ja kiistanalaista, järjestettiin Suomeen 1100- ja 1200-luvulla yhtään ristiretkeä ja jos järjestettiin, niin ehkä historiankirjoituksessa nimityksen saaneet kolme ristiretkeä eivät niitä olleet”. ”Ensimmäinen varsinainen ristiretki oli kenties” vasta Maunu Eerikinpojan retki 1348, ”jolle saatiin vasta jälkepäin vuonna 1351 pavin ristiretkibulla”.

Poistettuaan näin aikaisemmat ristiretket Lehtonen tarjoaa niiden tilalle kaksi uutta (s. 233-234), mutta perusteet niiden ristiretkistatukselle eivät ole paljon paremmat. Ensimmäinen tehtiin ”1490-luvulla piispa Maunu Särkilahden myötävaikutuksella” osana Venäjän sotaa, toinen taas ”Tanskan kuninkaan Kristian II:n johdolla ruotsalaisia ’kerettiläisiä’ vastaan”. Venäläissodassa piispa Maunu tosin hankki ristiretkibullan, mutta se tuli vasta myöhästyneenä eikä vaikuttanut tapahtumien kulkuun. Kristianilla ei taas ollut – toisin kuin Lehtonen väittää – Ruotsin retkelleen mitään ristiretkijulistusta.

Teoksessa ja nimenomaan sen pääkirjoittajien teksteissä on runsaasti asiavirheitä. Voidaan tietysti sanoa, ettei kokonaisuuden kannalta ole tärkeää, onko tämä tai tuo vuosiluku oikein tai väärin, oliko Rothovius tuon tai tämän Ruotsin kaupungin kirkkoherra, oliko Juustenin postilla suomenkielinen vai latinankielinen, elikö Olavus Petri keskiajalla vai 1500-luvulla, pidettiinkö kirkolliskokous Upsalassa vai Västeråsissa, oliko *Piae Cantiones* painettu Rostockissa vai Greifswaldissa, oliko niin sanottu vanha virsikirja toi-

nen vai kolmas järjestyksessä, oliko siinä 213 vai 413 virttä ja pysyikö se käytössä vuoteen 1838 vai 1886, mutta kun yhden lukijan silmiin vääriä tietoja kerääntyy kymmeniä, herää epäily siitä, pitävätkö teoksen asiatiedot yleensääkään paikkansa. Astetta häiritsevempi väärä tieto on jo esimerkiksi se, että suurvaltakaudesta teologeja olisi kielletty opiskelemasta ulkomaiden yliopistoissa; niissähän esimerkiksi useimmat tämän ajan piispamme nimen omaan kävivät.

Vakavampia ovat tietysti selvät väärintulkinnat. Pentti Laasonen on jo arvostelussaan *Teologisessa aikakauskirjassa* (2002, 381-383) huomauttanut siitä, kuinka sekä reformaation, ortodoksin ja pietismin ajan uskonnollisuutta on tulkittu väärin, kuvaavana huippuna se, ettei ”puhdasoppisuuden aika arvostanut omakohtaista uskonnollisuutta” (s. 295). Samanlainen yksioikoisen tulkinta – jota sitäkin kyllä esiintyy vanhemmassa ja nuoremmassakin tutkimuksessa – on se, että suurvaltakaudesta valtio olisi alistanut kirkon välikappaleekseen. Näissä kysymyksissä on paras turvautua kirkkohistorian yleisesityksiin, joita kulttuurihistorian toimittaja on kyllä käyttänyt, mutta ei aina ymmärtänyt.

Lipsauksia kuvateksteissä

Kuvat ovat yleensä ottaen hyvälaatuisia. Monet ovat samoja kuin Weilin & Göösien tuoreessa *Kristinusko Suomessa* -teoksessa, jonka kuvitus on sen parhain puoli. Kulttuurihistoria jää siitä jälkeen, vaikka myös monet kuvateksteistä ovat hieman muunnellen sieltä peräisin. Joskus kuvatekstit jäävät perin mitänsanomattomiksi. Niinpä kahdesta kuvasta (s. 304 ja 374) tyydytään kertoamaan, että ne ovat allegorisia, mutta lukija (varsinkin jos hän ei osaa latinaa) ei saa tietää vertauksen selitystä. Muutama kuvateksti on eksynyt väärän kuvan kohdalle (s. 230-231, 245, 376), parissa on itse kuvassa oleva latinan- tai saksankielinen teksti käännetty väärin (s. 368, 402), pari on muuten virheellistä (s. 301, 404).

Ehkä noloin esimerkki liittyy Helmstedtin yliopistoon. Siitä käytettiin sen perustajan herttua Juliuksen mukaan nimeä *Academia Julia*, ja sen uudisrakennus oli nimeltään *Juleum Novum*; tämä nimi on sitä esittävässä kuvassa (371). Kuvateksti on personifioinut rakennuksen: ”Juleum Novumin suunnittelema päärakennus valmistui 1612.” Hakemistoon on näin ollen päässyt henkilö nimeltä Novum Juleum.

*

Virheetöntä kirjaa ei ole ja tekeville sattuu. Uusi kulttuurihistoria on monin paikoin ansiokas teos. Se voisi olla vielä paljon parempi, jos sen tekemiseen olisi uhrattu enemmän aikaa ja vaivaa ja

tekstistä neuvoteltu paikoin enemmän asiantuntijoiden kanssa.

Kirjoittaja on kirkkohistorian professori Helsingin yliopistossa.